

Een krachtige nieuwe Tacitusvertaling

Recensie

Tacitus, *Annalen*. Vertaling Vincent Hunink (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2021), 581 pp. ISBN 978-90-253-1310-4.

Eindelijk! In 2010 publiceerde de bekende Nijmeegse classicus en vertaler Vincent Hunink zijn spraakmakende Nederlandse versie van Tacitus' *Historiae*. Elf jaar later komt hij met een gloednieuwe omzetting van de *Annales* op de proppen. En die is al even sensationeel. Wat voor Huninks *Historiën* geldt, gaat zo mogelijk nog meer op voor zijn *Annalen*: gedurfd, eigenzinnig, radicaal.

Met zijn vertaling breekt Hunink inderdaad met de in het Nederlandse taalgebied en elders inmiddels stevig ingeburgerde gewoonte om het gebalde, vaak extreem elliptische en daardoor erg poëtische maar soms ook wel wat duistere proza van Romes wellicht grootste woordkunstenaar voor eigentijdse lezers vlotter leesbaar en daardoor toegankelijker te maken. Dat gebeurt bij die vertalers onder meer door kwistig verduidelijkende werkwoorden, naamwoorden, voegwoorden en bijwoorden toe te voegen die Tacitus nu net bewust achterwege liet. Want die wilde het zijn lezers niet te makkelijk maken: zij moesten – en moeten – vaak zelf op zoek naar het juiste verband tussen afzonderlijke woorden, woordgroepen en zinnen, en zo via een trage, geduldige lectuur een interpretatie bieden aan een tekst die niet zelden eenvoudig oogt maar de ware bedoelingen van de auteur soms listig verhuult.

Neem nu Tacitus' beschrijving van het prille begin van Tiberius' keizerschap. Na de dood van Augustus is Tiberius door de machinaties van zijn moeder Livia aan de macht

gekomen (1.5.3-4). Meteen daarna deelt de auteur een ferme mokerslag uit. In de gebalde, gespierde vertaling van Hunink komt die ook echt hard aan (1.6.1):

Eerste misdaad van het nieuwe principaat: moord op Postumus Agrippa. Nietsvermoedend en ongewapend kwam deze tegenover een centurio, die ondanks vastberadenheid de grootste moeite had hem te doden. (p. 37)

Dat klinkt een flink stuk forser dan de wijldropige vertaling van J.W. Meijer uit 1959:

De eerste misdaad van de nieuwe regering was de moord op Postumus Agrippa; een centurio, hoezeer hij ook zijn moed had gestaald, kon hem slechts met grote moeite afmaken, ofschoon Agrippa nietsvermoedend en ongewapend was. (pp. 44-45)

Vertaler M.A. Wes is in 1999 minder breedspakerig dan Meijer, maar tegelijk ook minder nauwkeurig dan Hunink:

De eerste misdaad onder de nieuwe *princeps* was het ombrengen van Agrippa Postumus. Hij wist van niets en was ongewapend. Desondanks had de centurio er, met al zijn vastberadenheid, alle moeite mee. (p. 79)

Hunink vertaalt precies wat er in het Latijn staat, en doet dat op een zo zuinig mogelijke manier – geen woord teveel, luidt zijn vertalersdevies: ‘Eerste misdaad van het nieuwe principaat: moord op Postumus Agrippa’. ‘Primum facinus novi principatus fuit Postumi Agrippae caedes’. Geen lidwoord bij ‘misdad’, een zin zonder hoofdwerkwoord – een procédé dat Tacitus wel vaker toepast, maar uitgerekend hier niet. Zo klinkt Huninks weergave in het Nederlands welhaast nog compacter dan het toch al erg compacte Latijn van de Romeinse historiograaf. ‘Novi principatus’ staat er: ‘van het nieuwe principaat’. En dat is veel accurater dan de nodeloos dubbelzinnige omzetting die Wes geeft: ‘onder de nieuwe *princeps*’ (‘*van de nieuwe princeps*’ zou ronduit verkeerd zijn geweest – lees verder).

Die eerste zin is confronterend, maar ook ontregelend. Tiberius heeft nog maar net de oppermacht gegrepen (of, zo je wil, gekregen), en daar heb je het al: er wordt een misdaad gepleegd. En wat voor een: de liquidatie van een gevaarlijke en gevreesde concurrent. De uitvoerder kennen we (een centurio), de opdrachtgever blijft in de tekst van Tacitus bewust in het ongewisse: het gaat om een misdaad van het principaat, en dus kennelijk niet van de nieuwe princeps als zodanig. Natuurlijk vraagt de lezer zich af: wie zit er werkelijk achter de moordaanslag? Spontaan brengt die Tiberius in verdenking, maar die eerste, intuïtieve reactie wordt door het enerverend vage ‘van het nieuwe principaat’ meteen de kop ingedrukt.

Blijkbaar lagen de zaken gecompliceerder. Het vervolg van de tekst zou duidelijkheid moeten brengen. Maar is dat ook echt het geval? Opnieuw citeer ik de gebalde vertaling van Hunink:

Tiberius repte met geen woord hierover in de senaat. Schermde met ‘bevelen van zijn vader’: die zou de ter bewaking aangestelde tribuun schriftelijk hebben gelast Agrippa zonder aarzelen te doden als hijzelf was overleden. (p. 38)

Een vreemde, want onverwachte passus. De lezer vermoedt intussen dat het te eenvoudig is om met de vinger naar Tiberius te wijzen (denk aan het vage ‘principatus’). En toch richt Tacitus de schijnwerpers dadelijk op de keizer, die zich zonder meer verdacht maakt. In de senaat zwijgt Tiberius in alle talen over de moordaanslag, zo luidt het. Waarom? Omdat hij iets te verbergen heeft? De schuld voor de moord schuift hij hoe dan ook handig in de schoenen van zijn pas overleden adoptievader Augustus. Geloofwaardig? Of geldt hier veeleer de bekende uitdrukking ‘Qui s’excuse, s’accuse’? De tweede optie lijkt de juiste te zijn:

Uitvoerig en bitter had Augustus geklaagd, zonder twijfel, over de karaktertrekken van de jongeman, en zo gedaan gekregen dat diens verbanning was bekrachtigd met een senaatsbesluit. Maar moord in eigen familie? Zo meedogenloos is hij nooit geworden, en het is ook niet aannemelijk dat hij de dood van zijn kleinzoon wilde voor de veiligheid van zijn stiefzoon. Meer iets voor Tiberius en Livia, van wie de een uit angst, de ander met stiefmoederlijke afgunst die moord kan hebben bespoedigd: de jongen wekte hun wantrouwen en haat. (p. 38)

Nee, Augustus kan uit het lijstje van verdachten worden geschrapt. Veel aannemelijker is het dat Tiberius en Livia achter de moordaanslag zaten – en dus niet Tiberius alléén. Eindelijk begrijpen we – of denken we te begrijpen – waarom Tacitus het hoofdstuk begon met het algemene ‘principatus’. Maar terecht drukt vertaler Hunink zich in bovenstaande passus erg voorzichtig uit – helemaal zeker is de verpletterende verantwoordelijkheid van Tiberius en Livia nu ook weer niet. Ook Tacitus drukt zich voorzichtig uit, zij het op een heel andere manier dan Hunink:

Multa sine dubio saevaue Augustus de moribus adolescentis questus, ut exilium eius senatus consulto sanciretur, perfecerat; ceterum in nullius umquam suorum necem duravit, neque mortem nepoti pro securitate privigni inlatam credibile erat. Propius vero Tiberium ac Liviam, illum metu, hanc novercalibus odiis, suspecti et invisi iuvenis caedem festinavisse. (1.6.2)

In feite staat er: het was niet aannemelijk dat Augustus zijn kleinzoon zou hebben gedood om zijn stiefzoon te beschermen. ‘Neque credibile erat’: het was niet aannemelijk, of zoals Wes heel juist vertaalt: ‘Men vond het niet erg aannemelijk’. Het

lijkt hier met andere woorden om de reactie van de tijdgenoten zelf te gaan, de inwoners van Rome (de senatoren?) die vernamen dat Agrippa Postumus uit de weg was geruimd en de uitleg van Tiberius vervolgens op haar waarheidsgehalte taxeerden. Nee, dat Augustus het bevel tot doding zou hebben gegeven, was *in hun ogen* weinig waarschijnlijk. Veel aannemelijker *vonden zij* het dat Tiberius en Livia de echte opdrachtgevers waren.

Hunink vertaalt ‘neque credibile erat’ in de tegenwoordige tijd: ‘Het *is* ook niet aannemelijk dat hij (Augustus) de dood van zijn kleinzoon wilde’. In de volgende zin ontbreekt – net zoals bij Tacitus zelf – het hoofdwerkwoord, maar de tegenwoordige tijd wordt door de vertaler in het vervolg van de zin wel aangehouden: ‘Propius vero Tiberium ac Liviam, illum metu, hanc novercalibus odiis, suspecti et invisii iuvenis caedem festinavisse’. ‘Meer iets voor Tiberius en Livia, van wie de een uit angst, de ander met stiefmoederlijke afgunst die moord *kan* hebben bespoedigd.’ Vanuit vertaalkundig oogpunt is deze passus heel geslaagd: hij is krachtig en levendig – krachtiger en levendiger dan de weergave die Meijer of Wes bieden. Laten we even de proef op de som nemen.

Als steeds probeert Meijer de twee Latijnse zinnen in even zovele Nederlandse zinnen te gieten; de syntaxis van het Latijn wordt zo strikt mogelijk bewaard en dat resulteert in een tekst die veel zwaarder en logger klinkt dan Tacitus die heeft bedoeld:

Ongetwijfeld had Augustus, door veel en bitter te klagen over het karakter van de jonge man, weten te bewerkstelligen dat diens verbanning door een senaatsbesluit werd bekrachtigd; maar zijn verstoktheid had nooit geleid tot de gewelddadige dood van iemand van zijn familie, en ook was het niet geloofwaardig dat hij zijn kleinzoon ter dood zou hebben laten brengen ter meerdere veiligheid van zijn stiefzoon. Meer voor de hand ligt het dat Tiberius en Livia, de eerste uit vrees, de laatste door stiefmoederlijke haat gedreven, de dood van de gevreesde en gehate jonge man hebben bespoedigd. (p. 45)

Gelukkig verknijpt Wes de twee Latijnse zinnen wél in kortere stukjes, al gaat hij daarin minder ver dan Hunink:

Het lijdt geen twijfel dat Augustus zich veelvuldig in scherpe bewoordingen heeft beklaagd over het gedrag van de jongen en dat hij daarmee gedaan heeft weten te krijgen dat diens verbanning bij senaatsbesluit was bekrachtigd, maar hij is nooit zo ver gegaan iemand van zijn eigen familie om het leven te brengen. Men vond het ook niet erg aannemelijk dat hij zijn kleinzoon ter dood zou hebben laten brengen om daarmee zijn stiefzoon van een zorg te bevrijden. Meer voor de hand lag het dat Tiberius en Livia de jongen haastig hadden laten vermoorden: Tiberius

was bang voor hem en wantrouwde hem, Livia haatte hem vanwege haar stiefmoederlijke relatie met hem. (pp. 79-80)

In tegenstelling tot Hunink beperkt Wes zich angstvallig tot mededelende zinnen, waarvan de hoofdwerkwoorden allemaal worden uitgedrukt – bij hem geen vraagzin gevolgd door een antwoord (in de versie van Hunink hóór je als het ware van nabij hoe de uitleg van Tiberius ter discussie wordt gesteld en de vraag die wordt opgeworpen meteen een negatief antwoord krijgt), bij Wes geen gedurfde, maar gelukkige want uiterst bondige hoofdzin zonder werkwoord, die nauwer aanleunt bij het compacte Latijn van Tacitus: ‘Propius vero Tiberium ac Liviam (...)’: ‘Meer iets voor Tiberius en Livia’.

Het is zonder meer duidelijk dat Hunink een rijker arsenaal aan vertaalmiddelen heeft aangewend om een gebalde, maar ritmisch vlotte Nederlandstalige versie te creëren. Nogmaals: vertaalkundig is dit erg geslaagd. Maar verhaaltechnisch stelt er zich mogelijk toch een probleem. De eigenzinnige keuze voor de tegenwoordige tijd (‘en het is ook niet aannemelijk’) wekt wel heel sterk de indruk dat Tacitus in eigen naam aan het woord is: hij lijkt het te zijn die de uitleg van Tiberius evalueert, ongeloofwaardig vindt en uiteindelijk met een aannemelijkere verklaring voor de dag komt: niet Augustus, maar wel Tiberius en Livia samen hebben naar alle waarschijnlijkheid de moordaanslag beraamd.

Zo kun je de passage lezen, en zo is ze ook vaak gelezen. Al kun je er niet omheen dat Tacitus in de verleden tijd schrijft (‘neque credibile erat’), en mogelijk dus ook in de verleden tijd verder gaat: ‘propius vero <erat>’, en zo vertaalt Wes het elliptische zinnetje ook. Zoals A.J. Woodman, een van de grootste Tacitus-specialisten van onze tijd, heeft proberen aan te tonen, ligt het meer voor de hand ervan uit te gaan dat de auteur na de schokkende vaststelling van de gestelde daad (de moord op Agrippa Postumus) en de verdachte reactie van Tiberius (mond toe in de senaat, schuld afgewenteld op Augustus) de eigentijdse inwoners van Rome (de senatoren?) een stem geeft: hun opinie, hun afweging, hun eindoordeel geeft Tacitus waarschijnlijk weer. Om pas daarna zijn eigen visie te verkondigen – in de vorm van een bondig verslag van wat er volgens hem verder gebeurde:

Toen de centurio naar militair gebruik ‘opdracht uitgevoerd’ meldde, reageerde Tiberius afhoudend. Die opdracht kwam niet van hem, voor die actie moest men verantwoording afleggen in de senaat.

Dit kwam Sallustius Crispus ter ore, ingewijde in het geheim (hij had de tribuun het schrijven gestuurd). Uit angst dat men hem tot zondebok maakte, begon hij druk te zetten op Livia: geen paleisgeheimen, adviezen van vrienden, speciale

soldatendiensten publiekelijk bekendmaken! En Tiberius moest zijn positie van keizer niet ondergraven door alles in de senaat te brengen. Want waar draait het om bij absolute macht? Dat de balans klopt bij rekenschap aan één man. (p. 38)

Dit is Nederlands kunstproza van de bovenste plank. In het eerste blokje tekst valt de typisch militaire beknoptheid op: ‘Opdracht uitgevoerd’ – meer heeft een soldaat tegenover zijn overste niet te melden. Tiberius reageert afhoudend, schrijft Hunink. Er lijkt wel irritatie door te klinken in het nogal botte antwoord dat de keizer geeft: ‘Die opdracht kwam niet van hem, voor die actie moest men verantwoording afleggen in de senaat’. En dan treedt Sallustius Crispus in actie. Die is bang voor zijn hachje en haast zich dan ook naar het keizerlijke paleis. Zijn boodschap is van de hoogste urgentie, en dat wordt in het Nederlands knap weergegeven: drie bezwerende aanmaningen aan het adres van Livia (‘monuit Liviam, schrijft Tacitus), telkens in de vorm van ‘losse’, bevelende infinitieven, afgesloten met een veelzeggend uitroepteken. Sallustius Crispus heeft haast, trilt van angst, misschien ook wel van verontwaardiging en woede – per slot van rekening staat zijn eigen leven én het overleven van het keizerschap op het spel. Je ziet de scène zich als het ware voor je ogen ontvouwen. Irritatie, angst, verontwaardiging, woede – geen van die gevoelens wordt door Hunink met zoveel woorden benoemd. Hij laat het aan de lezer om zich in de opgevoerde personages in te leven. Zijn taal is meesterlijk, want meesterlijk suggestief. Tacitus had het niet beter kunnen doen.

Zoals aangestipt, schrijft Hunink keizer Tiberius een afhoudende reactie toe. Zelf plakte ik hem zo-even nog het etiket ‘irritatie’ op. De Romeinse historiograaf drukt zich hoe dan ook ‘neutraler’ uit:

Nuntianti centurioni, ut mos militia, factum esse quod imperasset, neque imperasse sese et rationem facti reddendam apud senatum respondit. (1.6.3)

De centurio komt Tiberius melden dat hij het bevel heeft uitgevoerd, Tiberius lijkt niet zozeer afhoudend als wel perplex, verbouwereerd te zijn: hij weet van toeten noch blazen, zegt met stelligheid helemaal geen bevel tot moord te hebben gegeven en kondigt aan de zaak in de senaat aanhangig te zullen maken. Slechts door toedoen van Sallustius Crispus die een *tête-à-tête* heeft met Livia (niet met Tiberius!) en van Livia die ongetwijfeld eens een hartig woordje met haar zoon zal hebben gesproken, wordt de keizer ervan weerhouden de senaat in te lichten en zijn imperiale alleenheerschappij te ondergraven. Nu pas wordt het voor de lezer echt duidelijk waarom Tiberius aanvankelijk van plan is de onverkwikkelijke affaire aan de senaat voor te leggen, maar vervolgens van zijn voornemen afziet – de chronologische orde is door Tacitus moedwillig op zijn kop gezet, zo blijkt.

In de interpretatie die de vertaling van Hunink inhoudt, worden zowel Tiberius als Livia door Tacitus als waarschijnlijke opdrachtgevers ontmaskerd. Dat Tiberius zich tegenover de centurio van de domme houdt, is dan een indicatie van zijn onoprechtheid, zijn vals karakter – daar zal de auteur in het vervolg van de *Annales* nog tal van voorbeelden van geven. In de visie van Woodman, die ik hierboven bondig heb weergegeven, zit niet Tiberius maar wel Livia achter de moordaanslag. Zij is het die bij het prille keizerschap van Tiberius de touwtjes stevig in handen heeft (wat heel goed aansluit bij het beeld dat de auteur kort tevoren van haar heeft opgehangen) en niet te beroerd is om op eigen initiatief een moord te bevelen die de machtspositie van de kersverse keizer moet versterken. Zoonlief weet van niets, is een speelbal van Livia. Zij heeft hem op de keizerstroon geplaatst, zij beschermt hem tegen gevaarlijke concurrenten, zij roept hem tot de orde wanneer hij een stommitieit dreigt te begaan. Niets van dit alles wordt door Tacitus expliciet gezegd, het wordt wel op heel sluwe wijze gesuggereerd. Een knap staaltje van *innuendo*, een handelsmerk van de auteur.

De lezer kan het verhaal over de liquidatie van Agrippa Postumus maar ten volle begrijpen als hij of zij actief ‘ingrijpt’: de chronologische volgorde van de weergegeven elementen moet worden hersteld, woorden moeten worden aangevuld (‘*propius vero*’), het vertelperspectief dient zo goed en zo kwaad als dat kan te worden bepaald (is de auteur zelf aan het woord of geeft hij de opvattingen en uitlatingen van anderen weer? Waar begint de auteurscommentaar precies?) Als ervaren, scherpzinnige lezer heeft Hunink gewikt en gewogen – en uiteindelijk gekozen. Dat levert een weergaloze vertaling en een heel aanvaardbare interpretatie op. Maar het is en blijft een interpretatie, die een alternatieve lezing niet uitsluit.

De vertaling van Hunink is weergaloos, laat daar geen misverstand over bestaan. Met zijn radicale keuze voor gespierde bondigheid wekt hij mogelijk de irritatie van sommige lezers die van mening zijn dat het Nederlands te veel geweld wordt aangedaan. Die opvatting deel ik hoegenaamd niet. Naar mijn bescheiden oordeel verdient Huninks vertaling van de *Annales* een eervolle vermelding in elke toekomstige geschiedenis der Nederlandse letteren. Net als P.C. Hooft zovele eeuwen geleden verdient de vertaler alle lof als briljante grootmeester in *brevitas*, als baanbrekende taalvernieuwer.

Toon Van Houdt
Toon.VanHoudt@kuleuven.be

